

וּאֹכְלֵת זֹו אֹכִילָהּ, וּשְׁבַעַת זֹו שְׁתִּיהָ. נִתְבָּאָר בְּבִרְכוֹת מַט.

דף פ

‘חוץ מטומאת אוכלין ששינה הכתוב במשמעו ושינו חכמים בשיעורו’ – שהיה לו לכתוב ‘כל אוכל אשר יבא עליו מים יטמא’ וכתב מכל האכל אשר יאכל – שינה בו להוציא מהשיעור שבכל מקום (עפ”י ר”ח).

משמע לכאורה ששיעור כביצה לטומאת אוכלין אינו כשאר שיעורין שהן מהלכה למשה מסיני אלא מדרשת הכתוב. ואולם ביוהכ”פ הוא מהלכה (ע’ סוכה ו) אעפ”י שמבוסס גם הוא על שינוי לשון הכתוב, וי”ל שההלכה מפרשת שיעור ישוב דעת וגדר ‘לא תעונה’ (כנ”ל עט). וא”כ י”ל אף בטומאת אוכלין ההלכה מפרשת שיעור אוכל הנאכל בבת אחת (לר’ אבהו) או לפרש באיזה אוכל הבא מן האוכל מדובר (לר’ אלעזר). וע”ע שיה יצחק.

ושמא י”ל שלכך אמרו ‘שיעורים של עונשין הלמ”מ’ כי הרבה משיעורי טומאה אינם הלכה גרידא אלא נסמכים על דרשה או טעם כלשהו כמו בכביצה לטומאת אוכלים, וכן לענין רביעית דם וכזית מן המת ושל נבלה, אמרו שהוא תחילת ברייתו של אדם או של בהמה (ע’ תוספתא ריש שביעית ואהלות ג, ב; רמב”ם טו”מ ב, ב. וע”ע פיה”מ לרמב”ם אהלות ב, ב). ואולם שיעור עצם כשיעורה הלמ”מ היא ואינה נסמכת על המקרא (ע’ סוכה ו. שבת קלב. ובהקדמת הרמב”ם לפירוש המשנה).

‘טומאת אוכלין כביצה מנלן...’. פירוט שיטות הראשונים בשיעור כביצה לטומאת אוכלים, אם נאמר רק לענין לטמא אחרים או גם לקבל טומאה בעצמו; מדאורייתא ומדרבנן; בחולין ובקדשים – ע’ במובא בזבחים לא קו.

‘שיעורו חכמים אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת’. בספר מנחת ברוך הקשה על שיטת האחרונים (הצל”ח, החתם סופר ועוד) שהביצים שבזמננו נתקטנו במחצית מזמן הגמרא, כיצד יתכן שביטת הבליעה מחזיק שתי ביצים שבזמננו.

ו**כתב על כך החזון-איש** (קונטרס השיעורים או”ח לט, י): ‘הנה הביצה היא בלא קליפתה, ואין חילוק בין גדולה לקטנה אלא מעט, מפני שביצה הגדולה מתגדלת בכל שטחה וכטבע המעוקב שנכפל כמותה בתוספת מעט של הרחב האורך והרום, גם הבליעה מרוסק, וההבלעה נמשכת ומקרי’ בת אחת’ כל שנבלע בפעם אחת, ואין כאן תימא’.

‘האוכל חלב בזמן הזה צריך שיכתוב לו שיעור, שמא יבא בית דין אחר וירבה בשיעורין...’. יש לבאר: ודאי אין לחוש עתה שמא השיעורים הקבועים לנו ישתנו בעתיד ויתברר שהם מוטעים – שאין לך לילך אלא לפי השופט שבימיך כמו שדרשו רז”ל [ולכן האוכל כזית חלב בזמן המקדש – מביא חטאת, ואינו חושש שמא ישתנה השיעור ויתברר שלא אכל כשיעור חיוב. וכמו כן אדם אוכל מצה בשיעור כזית בינוני ואינו צריך להרבות באכילה מחשש שמא ישתנה השיעור] – אך לענין ההלכות הנוגעות לעתיד כגון כתיבה לצורך הבאת קרבן לכשייבנה המקדש, באלו יש מקום לחוש שמא באותה שעה יפסקו בית דין שיעור אחר (עפ”י שפת אמת ורש”ש, עע”ש).

– משמע בגמרא בכמה מקומות, וכן כתבו הפוסקים, שהעובר עבירה בשוגג בדבר שחייבים עליו חטאת, צריך לכתוב זאת על פנקסו כדי שאם ייבנה המקדש בימיו – ידע להביא קרבן על חטאו. [ואף

על פי שאמרו כל העוסק בפרשת חטאת כאילו הקריב חטאת, ודאי לא נפטר בכך מהקרבה ממש. ואף אם נתן צדקה כדמי החטאת (כמו שנפסק ברמ"א או"ח שלד, כו שצריך לעשות כן). והיינו כשייבנה בית המקדש טרם ימות (וכמו שמדוייק מדברי רש"י כאן 'שמא יבנה ביהמ"ק בימיו'. וכן נראה מדברי הר"ן בחידושו למסכת שבת יב:), אבל אין הכוונה שבזמן התחיה, כשיקומו כל מתי ישראל מקבריהם, יצטרכו להביא קרבן על חטאת – שכיון שמתו כבר נגמרה כפרתם. ואולם יש שנקטו (עפ"י האריז"ל ועוד) חיוב בדבר (ע' פריסת היריעה בהרחבה בספר מגדים חדשים שבת יב:).

'אי נימא דמחייבי קרבן אכזית קטן והתניא... לא שב מידיעתו אין מביא קרבן על שגגתו' – וזה אינו שב מידיעתו כי גם אילו היה יודע שזהו חלב הלא באותה שעה הכל מחזיקים שאין בו כשיעור חיוב ולא היה נמנע זה מלאכלו. ואף על פי שלמעשה לא היה רשאי לאכול שהרי חצי שיעור אסור מהתורה או מדרבנן, אך כיון שאיסור 'חצי שיעור' איסור אחר הוא, הרי כלפי האיסור שאנו דנים בו לחייבו חטאת אין חצי שיעור בכלל, ולא היה פורש ממנו משום איסור זה, וההודה שהיה מזיד באיסור קל אינה מחייבת להניח שהיה מזיד באיסור חמור – הלכך נידון כמי שאינו שב מידיעתו (עפ"י שערי ישר א,ב).

ואף על פי שלאמיתו של דבר הרי אכל כשיעור חיוב אלא שבטעות היינו סבורים באותה שעה שאין בזה כדי חיוב, והלא ודאי האוכל חלב בשתי שגגות [כגון סבר שהוא שומן וגם סבר שאין בו כשיעור], אין סברה לפוטרו משום שאינו שב מידיעתו אילו נודעה לו כל שגגה בנפרד, מפני שהיה שב אילו נודעו לו שתי השגגות, וגם כאן הלא אילו ידע את האמת שיש במה שאכל כדי שיעור חיוב, לא היה אוכל?

– אך כיון שבאותה שעה פשטה ההוראה בכל ישראל שאין חייבים על כזית קטן, וכל העושה על פיהם – לכך נידון כמי שאינו שב מידיעתו (עפ"י משנה למלך שגגות ב,ב).

וכתב שם לפי תירוץ אחד לתלות שאלה זו במחלוקת החכמים בריש הוריות, אם נחשב כאינו שב מידיעתו מהטעם האמור או שמא כיון שאילו נודעה הטעות לב"ד היו חוזרים בהם, אף זה היה חוזר בו ונחשב 'שב מידיעתו' (וע"ע גבורת ארי; קונטרס דברי סופרים לגרא"ו ג; שו"ת דובב מישרים ח"ב לד. וע' במובא בהוריות ב ד"ה ואם איתא).

ובאבי עזרי (שגגות יג, א) נטה מדבריו ופירש שקושת הגמרא כאן אינה אלא לרבי אלעזר [בעל המימרא] הסובר יחיד שעשה בהוראת ב"ד פטור, הלכך שגגה זו וסבר על פי בית דין שאין בו שיעור, אינה מחייבת קרבן, אבל למ"ד יחיד שעשה בהוראת ב"ד חייב הרי זה בכלל 'שב מידיעתו', כמו מי שאכל חלב בשתי שגגות.

ולולא דבריהם היה אפשר לומר שכאן הכל מודים שנידון כאינו שב מידיעתו, כי טעות כגון זו, בהשערת כזית לחייב, דומה לטעות בשיקול הדעת [זוהו אין חוששים, שמא יבואו ב"ד אחר ויבררו שב"ד הקודם טעו בדבר משנה]. ועל כן יש לה שם 'הוראה' ובודאי אינה טעות, הלכך כלפי כל הנפקות שהיו שייכות בשעת ההוראה נידונית זו כהוראה אמיתית לשעתה ולא כטעות, ולכן כאן לדברי הכל אין שייכת סברת 'כיון דאילו ידעו ב"ד הוה הדרי בהו' כי עד השעה שחזרו בהם, הרי זו הוראת אמת. וכעין זה יש בחזון איש (כלים כג, י. וע"ע ש' בהוריות יד, ח), וכן בספר חדושים ובאורים.

'מתקיף לה רב הושעיא אם כן הוה ליה מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל...'. מבואר בגמרא (כפי שכתבו התוס' הר"ן ושאר פוסקים) ששיעור רביעית-הלוג קטן ממלא לוגמיו [שלכן אם מפרשים דברי בית הלל 'מלא לוגמיו' ממש, מובן שבית שמאי לחומרא ובית הלל לקולא], אבל הוא גדול משיעור שיסלקנו לצד אחד ויראה כמלא לוגמיו.

ומכאן הקשה הבאור-הלכה (רעא, יג ד"ה של רביעית) 'קושיא חמורה' על שיטת הצ"ח (והחתם-סופר ועוד גאונים) שהביצים שבזמננו קטנים מהביצים שבזמן הש"ס במחצית – והלא הרביעית היא ביצה ומחצה

[שש ביצים יש בלוג, הרי לרביעית הלוג – ביצה וחצי], ולדבריהם יוצא שמלא לוגמיו של אדם בינוני מכיל שלש ביצים בינוניות של זמננו ויותר, והרי 'זה כבר בחנתי ונסיתי בכמה אנשים בינונים המלוא-לוגמא שלהם משני הצדדים, ועלה לכל היותר רק עד שני ביצים בינונים בקליפה שלהם – הרי דביצים שלנו לא נתקטנו כל כך רק איזה שיעור קטן לבד... ועל כן צריך עיון גדול בענין השיעורים...! והסיק הבאור-הלכה שלענין דינים דאורייתא ודאי יש להחמיר כשיטתם, אבל לענין שאר דינים דרבנן יש לסמוך על מנהג העולם להקל. (וכבר מובא בספר חומת אריאל בשם נינו של הח"ח, הגר"ה זקס שליט"א שהעיד שהגביע שקידש עליו הח"ח מכיל 130 סמ"ק, ואף אמר שגם זה גדול מהשיעור הנצרך. וכנראה סבר שאף לשיטת הצ"ח לא נתקטנו במחצית אלא קרוב לזה, שהאגודל אינו 2.5 ס"מ אלא כ-2.3. ע"ע במובא בפסחים קט).

והחזון-איש' (בקונטרס השעורים' או"ח לט, טז) כתב לדחות הוכחה זו, ותורף דבריו שקשה לנו לעמוד על בחינה של 'מלא לוגמיו' שהרי אי אפשר לאדם למלא כל מלוגמיו שיומתחו שתי לחייו כל מתיחתן, והרי כשממלא כל פיו עדיין יכול לסלק את המים לצד אחד, ונמצא אם כן ששתי ביצים אינן מלא לוגמיו משני צדדים. וגם בר"ן משמע שלא עמד על השיעור על ידי מדידה ובחינה זו, מה גם שקשה לקבוע מדת הבינוני. ובכל אופן – כתב – יש ללמוד לאידך גיסא שביצים שלנו קטנות משלהם, שהרי נפח של שתי ביצים שלנו, אפשר לסלק לצד אחד.

מה שהוכיח מהר"ן שאי אפשר לעמוד על מידת מלא לוגמיו מכך שכתב הר"ן שלא עמד על המידה, ואילו היה אפשר לשער היה הר"ן ו'ל מודד ומשער [וגם התו' בפסחים שכתבו שמלא-לוגמיו היינו רוב רביעית, לא משום שמדדו אלא שפרשו כן בדברי הגמרא שם] – יש להעיר מדברי התור"ד בסוגיתנו, שכתב: 'וגם בשני לוגמיו אם יתכן שיכילו יותר מרביעית, דוקא שירכין ראשו ולא יבלע, אבל אם עומד וראשו זקוף, אין אדם בעולם שיוכל לתפוס רביעית במלא לוגמיו שלא ירדו המים בגרונו והדבר בדוק ומנוסה' – הרי משמע שמ"מ ניתן לבדוק את המדה המקסימלית, שיותר ממנה לא נכנס בלוגמיו [ומה שניתן לסלק לצד אחד ו"ל שאינו מפריע, כי סוף סוף אין יכול להכניס עוד לפיו].

ומה שנראה מהר"ן שאי אפשר לנו למדוד כמלא לוגמיו לענין חיוב השותה ביוהכ"פ, היינו מפני הספק שמא הוא פחות [כי גם כשממלא מלא לוגמיו בקרוב לגבול היכולת, אפשר לו לסלק לצד אחד כנ"ל ועל כרחך לומר שאיננו יכולים לעמוד על 'צד אחד' שאמרו, מה בכלל זה ומה אינו בכלל, האם ועד כמה מצרפים גם מה שבמרכז הפה והלוע או מה שבלחי בלבד. ועוד יש מקום לדון שמא כשדנים על 'אדם בינוני' יש לקחת בחשבון נער וזקן נשים וטף, ולפי"ז ודאי השיעור קטן, ולכן לא עמד על המידה המנימלית. ע' יוס"ד פסחים קט]. ולפי זה שוב קמה וניצבה קושיה המשנ"ב כי רואים בחוש שמלא-הלוגמים אינו מסוגל להכיל יותר משני ביצים שלנו. וגם לפי האמור אין הוכחה שהביצים נתקטנו כי ממה שיכולים לסלק נפח שתי ביצים לצד אחד, אי אפשר לידע שזהו 'צד אחד' האמור בגמרא, כאמור.

עוד יש להעיר לדברי החינוך (שיג) שכתב 'שיעור השתיה היא מלוא לוגמיו של אדם [ודאי כוונתו ל'מלא לוגמיו' – דביוהכ"פ מיירי] שהוא כביצה, שכבר שיערו כי ביצה מחזיק מלוא לוגמיו של אדם'. ואין לדבר זה מקור בגמרא (כפי שהעירו המנחת-חינוך ועוד), ומשמע שקבע זאת על פי מדידה. ועוד נראה שנקט כפי הביצה שבימיו וסבר שהביצים לא נתקטנו מזמן הש"ס עד לזמנו.

(ע"ב) 'בכדי אכילת פרס'. ה'פרס' הוא חצי ככר. ונחלקו התנאים (בעירובין פב): במידתו, האם הוא ארבע ביצים או שלש. רש"י (כאן ובברכות לו: ובעירובין כט.) נקט ששיעורו ארבע ביצים (וכן פסק הטור), ואילו הרמב"ם בכמה מקומות פסק שהפרס הוא שלש ביצים. בשלחן-ערוך (תריב, ד. וע"ש תריח, ח) הובאו שתי השיטות. בכף החיים (או"ח רח, נג) הביא שלדינא דעת השו"ע הפרס הוא שלש ביצים. והמשנה-ברורה (תריב, ח) נקט למעשה שהדבר נידון כספק לדינא הלכך בשל תורה הלך אחר המחמיר ובדרבנן – להקל (וכ"כ בערוך השלחן שם ד. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ו ס, ב) כתב שלכתחילה ודאי יש לחוש כפי השיטה המחמירה, אף בדרבנן). וכן לענין ברכה; אין לברך ברכה אחרונה אלא כשאכל כזית במשך זמן אכילת שלש ביצים, שספק ברכות להקל (משנ"ב רי, א).

שיעור אכילת פרס אינו משתנה אצל כל אדם כפי קצב אכילתו אלא לפי אדם בינוני [שכל שלא נשנה במשנת כלים (יז) לשער בעצמו – שיעורו בבינוני, כפי שאמרו בעירובין מה.]. וכמו שאמרו בכריתות (יג) לענין תינוק היונק, שמשערים בו בכדי אכילת פרס, ואף על פי שאינו יכול לאכול פרס פת חטים. והשיעור הוא כפי התנאים שנאמרו בבית המנוגע, דהיינו מיסב ואוכל פת חטים בלפתן (חזון איש או"ח לט, יח).

החתם-סופר (ח"ו טז) עמד לקבוע משך אכילת פרס, והעלה (עפ"י דברי רש"י בשבת לה.) שאינו פחות מתשע דקות. והחזון-איש (או"ח שם) תמה על ראייתו והסיק: 'והלכך אין לנו שום רמז לשיעור אכילת פרס אבל נראה דט' מינוט ודאי סגי הואיל ונפיק מפומיה דגאון ז"ל, אמנם לענין כזית מצה ומרור אין לשהות ט' מינוט, וצריך נסיון של אדם בינוני כשאוכל פת חטים, מיסב ואוכל בלפתן, ואכילת הכזית הוא בכלל שיעור אכילת פרס, כנ"ל.

ויש פוסקים שלכתחילה יש להחמיר (באכילות מצוה וכדו') ולשער כדי אכילת פרס בשתי דקות (ע' שמירת שבת כהלכתה מה, י). ויש אומרים שהוא נמשך לא פחות משלש ארבע דקות (ע' ערוך השלחן או"ח רב, ח. ולענין יוהכ"פ הורה (תריח, יד) לשער 'אכילת פרס' – שש שבע דקות). וכן נאמרו בדבר שיעורים שונים, עד 15 דקות (ע' שדי חמד אסיפת דינים 'אכילה' ג; ויגד משה כד, לד; יחיה דעת ח"א יז). ועכ"פ לענין ילד קטן, יש להקל ולשער תשע דקות גם לענין מצה בליל פסח (שש"כ פרק נד הערה קל, בשם הגרשו"א). ובשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד מא) נקט לעיקר כדברי המרחשת (יד) שהוא פחות משלש דקות, ואם כי לכתחילה מחמירים ביום הכפורים לחולה שישנה תשע דקות, אם מצטער להמתין כל כך יש להקל לשהות ארבע דקות ומחצה.

א. מבואר בדברי החזון-איש לעולם משערים לפי פת חטים ולא כפי מין המאכל שהוא אוכל. וכן הוכיח הגר"ר בענגיס (ח"ב ו), וכן כתב בספר דברי דוד (לר"ד קראנגלאס. סא, א) שמוכח הדבר מן הגמרא והראשונים. ואולם אין נראית כן דעת המג"א ופמ"ג (פא סק"ב) ומשנ"ב (שם סק"ג). וע' גם בספר הלכות חג בחג ימים נוראים עמ' תיד), וכן נקטו במנחת חינוך (שיג, ה) ובשו"ת תורת חסד (לב) – לשער כל מאכל כפי דרכו.

יש להעיר מדברי הרמב"ם (מאכלות אסורות יד, ט) שכתב שהממחה את החמץ וכדו' שיעורו בכזית ובכדי שתית רביעית – הרי לפנינו שגם דבר שדינו כאוכל לחייב עליו בכזית, משתער בכדי שתיית רביעית ולא בכדי אכילת פרס כדין אכילים. והיינו משום שמשתער כפי דרך אכילתו בפועל, בדרך שתיה [ולפי שאין שייך לדעת הרמב"ם לקבוע כדי אכילת פרס בדרך שתיה, כי לא קיים שיעור של 'שתיית פרס', הלכך נקבע הדבר כפי משך זמן אכילת הכמות שאוכל]. ואם כן יש לומר שהוא הדין במיני מאכלים שדרכם להאכל ביתר מהירות, או באטיות, משתערים כפי דרכם. [אמנם לענין בית המנוגע שיערו בפת חטים, נראה שהוא הדין אם אכל שאר דברים, לעולם משערים בחטים שהרי אין האכילה משנה כלום].

וממה שאמרו בכריתות לענין יונק חלב, ששיעורו בכדי אכילת פרס – אין קושיא, שהרי הרמב"ם לטעמו שהמשקים משתערים בכדי שתיית רביעית, הרי לדעתו כל דבר משתער כפי צורת אכילתו [ואינו שיעור מיוחד ל'משקה', שהרי גם ב'אכלים' שצורת אכילתם כשתיה שיעורו ברביעית כאמור]. ולענין פסול גויה בלבד שיעורו בכדי אכילת פרס אף למשקין (כמבואר ברמב"ם בהל' טומאת אוכלין ושאה"ט), אם משום שעשו חכמים חיזוק לדבריהם כמוש"כ המגיד-משנה, אם מטעם אחר. ובוהו קבעו לשער לפי פת חטים ולא כפי כל מאכל ומאכל, שהרי אין טעם לשער כפי 'פרס' של משקה, כי לעולם אין דרך רביעית להישות במשך אכילת פרס. אבל בשאר הלכות י"ל שנקבע הדבר כפי אותו מאכל שהוא אוכל.

ולפי סברה זו נדחתה ראיית המשנה-למלך (ברכות ג, יב) מהסוגיא בכריתות שם, שמשקים חמים שדרך שתייתם לאט אין מברכים אחריהם ברכה אחרונה אלא בכדי שתית רביעית או בכדי אכילת פרס ואין מתחשבים במה שהם, ממה ששיעורו ביונק חלב בכדי אכילת פרס ולא כפי דרך היונק לינוק – אך לפי הסברה האמורה אין משם ראייה כי י"ל שרק לענין פסול הגויה נקבע שיעור אחד כאמור, אבל בשאר משקים אפשר שיש לשער כפי דרך שתיית כל משקה. והמשנה-ברורה (רי, א) כתב שכיון שהדבר בספק, אין לברך אחר שתיית משקה חם ברכה אחרונה, לפי ששותוהו ביותר מ'כדי שתיית רביעית', וכתב שכן מנהג העולם.

אכן מובא שכמה גדולים נהגו לברך ברכה אחרונה אחר שתיית תה חם וכדומה [על כל פנים כששותהו בכדי אכילת פרס] – כן מובא בשו"ת פנים מאירות בשם הגרי"ש נתנון בעל שו"ת שואל ומשיב, והגאון בעל מנחת חינוך. וכן נהג החתם סופר (כעדות תלמידו מהר"ם שיק או"ח פה). וכן בדורנו אנו, נהג כן למעשה הגרש"ז אויערבך זצ"ל, שכן ראה אצל רבותיו (מובא בשמירת שבת כהלכתה פרק נד הערה צו ועוד). וע"ע במובא בכריתות יב.

ב. עוד על ראיית החת"ס אודות שיעור אכילת פרס – ע' בשו"ת תורת חסד או"ח לב; מרחשת ח"א יד, ו. יש להעיר על מה שנקט החו"א לעיקר ההלכה כהחת"ס שהוא תשע דקות הגם שדחה ראייתו: הנה נמסר בשם החו"א שנקט מצד עיקר הדין ש'כזית' משתער בכל דור כפי הזית ההווה, והרי מסתבר ששיעור 'אכילת פרס' נשמר בהתאמה קבועה לשיעור האכילה, ואם צמצנו את שיעור הזית כמו כן יש לצמצם שיעור 'כדי אכילת פרס'. ולפי"ז הלא גם אם נרחיק לכת וננקוט שהפרס ארבע ביצים והביצה שלש זיתים, הלא נראה בחוש שפת חטין בליפתן בנפח י"ב זיתים נאכלת באופן רגיל מחר יותר מתשע דקות. כל שכן אם נחמיר בדאורייתא שהפרס שלש ביצים והביצה שני זיתים, הרי כמות של ששה זיתים של זמננו נאכלות בזמן קצר הרבה יותר. וע"ע.

עוד יש להעיר שבספר שמירת שבת כהלכתה (ס, לו) ובעוד מקומות) נקט לעיקר ששיעור אכילת פרס הוא עד ארבע דקות (ולכתחילה שתי דקות). וציין לדברי הערוה"ש הנ"ל. ואולם הערוה"ש לא כתב אלא זמן מני מ"ל, שאינו פחות משלש-ארבע דקות, כמבואר למעין בדבריו, אך לא נחת לקבוע שיעורו. ולענין יום כיפור נקט (תריח, יד) לשער בשש שבע דקות.

רש"י ד"ה ולא תטמאו. על היטמאות הכהן את עצמו בשאר טומאות מלבד טומאת מת – ע' במצוין בחולין לה ובשו"ת לסיכום לבכורות כט.

'אכל אומצא ומילחא מצטרף. יש מפרשים 'או מצא' – בשר חי (וכן הביא רבנו מנוח בשם רש"י). ומבואר שאכילת בשר חי יכולה להחשב 'דרך אכילה'. וכן מוכח מכמה מקומות. וצריך עיון (ע' באור הלכה תריב ד"ה אכל. וע"ע במובא במנחות צט ובפסחים מא). ואולם הרמב"ם כתב 'בשר צלי'.

'ציר שעל גבי ירק מצטרף לככותבת ביום הכפורים. המגן-אברהם (רי) הוכיח מכאן שאף על פי שאוכלים ומשקים אינם מצטרפים לכשיעור לחייב ברכה אחרונה, אבל ציר שעל גבי ירק [והוא הדין לפת השרויה במשקה] – המשקה נידון כמאכל ומשלימו לכשיעור. ומזה צידד המשנה-ברורה (רח"ט"ק מח) לישב מנהג העולם שמברכים 'על המחיה' על אכילת מיני מזונות שמעורבים בהם תבלינים רבים אף על פי שלא היה כזית מהדגן לבדו, כי שאר התבלינים בטלים לגבי הקמח ומשלימים אותו לכשיעור [ואולם לכתחילה טוב ליהור לשער שיהא בקמח שיעור כזית]. ובשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א עא) פקפק על הוכחה זו, שלא שמענו כאן אלא שאין על הציר תורת משקה כיון שהוא מכשיר את האוכל, אבל להחשיבו כאותו המין של המאכל – לא שמענו [והמגן-אברהם מדבר על ברכת 'בורא נפשות' שמברכים על כל דבר, לזה מועיל צירוף, אבל להחשיב התבלין כמין הקמח אין לנו. ואפילו אם ננקוט כן במשקים הנבלעים בפת שהם בטלים ונחשבים כפת עצמה, עדיין אין לשמוע בתבלין וסוכר שיהפך לקמח]. ועל כן הסיק לחוש ולא לברך 'על המחיה' אלא אם אכל כזית מהדגן.

א. כל זה מדובר כשהתבלינים מעורבים בקמח, אבל כגון עוגת גבינה וכרוכיות ממולאות בפירות, יש לברך אחריהם 'בורא נפשות' [הגם שברכתן 'מזונות' משום הבצק], כי אין רגילים לאכול מהם כזית בכדי אכילת פרס, וודאי אין המילוי מצטרף עם הקמח להחשב כמותו (עפ"י מנחת שלמה צא, ד. וזהו לפי הכרעת המשנ"ב, אמנם הגר"ז בשו"ע פוסק שכל שיש בדגן כזית בכדי אכילת פרס, אף אם לא אכל אלא כזית מכלל התערובת, מברך ברכה מעין שלש. (מילואים והשמטות שבסוף מנחת שלמה).

ב. לגוף הוכחת המגן-אברהם מכאן שירק מצטרף עם ציר שעליו לברכה אחרונה, יש מפקפקים עפ"י הסוגיא בחולין (קכ), שרק לענין יום הכפורים מצטרף הציר עם הירק כי שיערו חכמים שבכך מתישבת דעתו, אבל לענין שאר הלכות אין צירוף לאוכל עם משקה מאחר ואינם שוים בשיעוריהם (ע' בהרחבה בשו"ת אגרות משה או"ח ח"א א עה).

דף פא

'זר שבלע זופין והקיאן'. פרש"י שבלע בלא כסיסה. משמע שבליעה בלא לעיסה נחשבת דרך אכילה. וכן הוכיחו האחרונים מכמה מקומות (ע' גודע ביהודה קמא יו"ד לה. ודחה דברי התורת-חיים בחולין קכ. שכתב שאין זו דרך אכילה). וכן מובא בתורי"ד שבת עג. ע"ע במצוין ביוסף דעת פסחים קטו וחולין קג.

'אמר ריש לקיש: מפני מה לא נאמרה אזהרה בעיניו, משום דלא אפשר... ותנא מייתי לה מהכא'. ריש לקיש מודה שהעינוי באזהרה, שהרי שנינו בו חיוב חטאת ואילו היה 'עשה' בלבד לא היה חייב חטאת, כמו פסח ומילה שאין בהם חטאת לפי שהן מצוות עשה (כדתנן בריש כריתות). אלא פשוט לו לריש לקיש ש'תענו' היינו אזהרה שלא לאכול ולשתות, רק בא לבאר מדוע לא הוציאנו תורה לאזהרה זו בלשון 'לא' אלא בלשון זו (תוס' הרי"ד. וע"ע בחדושי הנצי"ב).

מובא מתשובת ר' אברהם בן הרמב"ם (סח) שהכתוב 'כי כל הנפש אשר לא תענה' הוא לא תעשה. ולכאורה דבריו סותרים לסוגית הגמרא. אך יש לקיים הדברים אליבא דריש לקיש שאין לו אזהרה מפורשת ולא מלימודים אחרים, ולא אפשר להוציא האזהרה אלא בלשון זו.

'תאמר במלאכה שהותרה מכללה' – במקדש. מכאן נראה שגם דבר שמצוותו והכשרו בכך, כמו הקרבת קרבנות בשבת – יש בו קולא של 'הותר מכללו' כלפי דבר שלא הותר כלל (וע' מצפה איתן). וכן משמע בפסחים מא: וע' בענין זה במש"כ במנחות נח.

'חד לאזהרה דיממא וחד לאזהרה דליליא'. בתוס' ישנים נסתפקו אם גם בשאר שבתות וימים טובים נצרכים ללימוד מיוחד ליום ולילה. ויש מפרשים דוקא ביום הכפורים משום שנאמר בו **בעצם היום הזה** (עפ"י הרא"ם אמור. וע' הסבר נוסף ב'שעורים לזכר א"מ ז"ל ח"א עמ' קפב ואילך).

(ע"ב) 'ועניתם... אלא לומר לך כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי'. האחרונים צדדו לומר שגם במקום שאין שייך הטעם הזה [כגון מי שהאכלים מזיקים לו, וכל מחייתו מסמי רפואה], מצוה עליו לאכול בתשיעי [והטעם שכתב רש"י בפירושו הכתוב להתקין עצמו לתענית, אינו אלא כשאר טעמי המצוות שגם כאשר אין הטעם קיים, המצוה בעינה עומדת]. גם נסתפקו האם הנשים מצוות במצוה זו, כי עיקרה משום הכנה לתענית והלא הן מתענות, או שמא היא כשאר מצוות שהזמן גרמן שנשים פטורות (ע' בשו"ת רעק"א טז; חכמת שלמה או"ח תרד; אגרות משה או"ח ח"ג ז; חדושי הנצי"ב. ובגליוני הש"ס ציין לדברי מהרי"ל (עיוכ"פ) ששמעו שהאשה כאיש באכילת ערב יוכ"פ). יש מן הפוסקים שסוברים שכל עיקר מצוה זו אינה אלא מדרבנן. ערמב"ם נדרים ג, ט ובפירושו הרדב"ז וכס"מ; חדושי רבנו דוד פסחים סח: ועוד.

טעמים רמזים וענינים, ע': רא"ש ומאירי; שערי תשובה ד, ח-י; שבלי הלקט בשם הר"ר בנימין; בית יוסף או"ח תרד; ענף יוסף